

VIKTORIJA ALADŽIĆ

A tér – élő műalkotás

A térnek az emberi közösség történetében való megjelenése a város megjelenésével és fejlődésével, illetve a más helyen felkínálható többletermék létrejöttével hozható összefüggésbe. Arról vitatkozni, hogy a tér vagy a város volt-e előbb, a tyúk vagy a tojás elsőségének kérdéséhez vezetne. A tér és a város keletkezése egymáshoz kötődik, egyikük létezése sem képzelhető el a másik nélkül. A város lelke a térben és annak funkcióiban foglaltatik, de a tér sem létezhet a lakosság megfelelő koncentrációját és meghatározott szükségleteit biztosító város nélkül.

„Csupán az a tény, hogy a falu terjedelme megnőtt, szokásrendszerére és korlátozott lehetőségeire való tekintettel soha nem lett volna elegendő ahhoz, hogy várossá váljon.

A város a paleo-neolitikus közösségben meghatározott jelenségként keletkezett. Ez az új urbánus elegy minden tekintetben az emberi képességek rendkívüli expanzióját eredményezte. A város mobilizálta a munkaerőt, fejlesztette a nagy távolságokra való szállítást, a nagy tér- és időbeli távolságokon való kommunikációt, az építészet fejlődését illetően széles körben találmányok valóságos özönét idézte elő, és végül – de nem utolsósorban – hatalmas mezőgazdasági termelékenység-növekedést eredményezett. Amikor mindez megtörtént, az archaikus falusi kultúra megadta magát az urbánus civilizáció, az alkotóerő és az ellenőrzés, a szabadság és az elnyomás, a feszültség és az ellazulás e csodálatos kombinációja előtt, melynek külső megnyilvánulása volt és maradt a történelmi város.”¹

A tér fogalma ebben az időben mégis más jelentéssel bír, mint a későbbi műépítészeti-tervezési gyakorlatban. Az első városok megjelenése idején a tér óriási üres terület is lehetett a település közepén, ahol a piac volt, vagy egyszerűen egy településen kívül eső terület az utak kereszteződésnél, ahol meghatározott napokon vásárt tartottak. Ezt a „teret” vásárhelynek vagy piacnak nevezték. A vásárhely utóbb várossá terebélyesedhetett.

Paul Zucker *Város és tér* című könyvében így ír: „Az igazi terek csak a Krisztus előtti 500-as év után alakultak ki Görögországban. A várostervezés mint tudatos, kollektív és összefüggő, többé nem csupán egyedi házak építésére szorító cselekvés létezett már 3 évezreddel Krisztus előtt is Indiában és Egyiptomban, de sohasem arra irányulva, hogy a város belsejében levő úr olyan három-

¹ Lewis Mumford, *A város a történelemben*, Zagreb 1988. 28–29.

dimenziós területté alakuljon, amelyet térnek nevezünk. Erre szociológiai magyarázat adható: csak a civilizációban – ahol a névtelen emberi lény polgárrá vált, ahol meghatározott fokot ért el a demokrácia fejlődése – válhatott a gyülekezési hely eléggé fontossá ahhoz, hogy meghatározott formát nyerjen. Ez a szociológiai fejlődés párhuzamos volt egy esztétikai jelenséggel: csak amikor kialakult a teljes tértudat és egyfajta meghatározott térérzékelés – válhatott a struktúra körül és belsejében levő eddigi üres tér többé az egyszerűen megfogalmazott volumennél”.²

Így változott a tér térben és időben, új jelentéseket kapva és elveszítve a régieket, a kultúrák és civilizációk keletkezésével és megsemmisülésével egy időben. A tér fejlődésének bemutatására irányuló törekvéstől eltekintve megvizsgálhatjuk azonban azt, mi is a tér valójában, és pedig figyelmünket hozzánk közel álló és ismert terekre irányítva téve teljesebbé a jelenség megértését.

„A római Szent Péter tér, a velencei Szent Márk tér és a párizsi Vendome tér ugyanannyira közismertek és becsesek, mint Leonardo Mona Lisája, Michelangelo Mózesre vagy Rembrandt Éjjeli őrjárata. Ezek a terek kétségkívül műalkotások – olyannyira, mint a képek, a szobrok és a különálló műépítészeti alkotások. A nyitott térség, a környező épületek és az ég egyedülálló összhatása bármely más műalkotáshoz mérhető valóságos élményt nyújt.”³

A tér a városkép kialakításának központi elemét képezi. A mai várostervezés első látásra jóval összetettebbnek látszik, mint régen volt. Ennek oka azonban nem lényegbeli jellegű – igaz, ma jóval bonyolultabb közlekedéssel és a demográfiai analíziseket illetően nagyobb számokkal rendelkezünk, többet foglalkozunk a földhasználat módjával, a közlekedés javításával, a kommunikációval, az övezetekkel, a lakó- és ipari övezetek viszonyával, és közben szem előtt tévesztjük a tér alapvető jelentőségét, amelynek köszönhetjük, hogy a városban az egynének

² „Only after 500 B. C. did genuine squares develop in Greece. City planning as such, conscious collective and integrated action beyond the mere construction of individual houses, existed already in India and Egypt in the third millennium B. C., but never the impulse to shape a void within the town into a three-dimensional area which we call a „square”. This may be explained sociologically: only within the civilization where the anonymous human being had become a „citizen”, where democracy had unfolded to some extent, could the gathering place become important enough to take on a specific shape. This sociological development was parallel by an aesthetic phenomenon: only when a full consciousness of space evolved and at least a certain sensitive perception of spatial expansion began to spread – ... – only then could the void before, around, and within a structure become more than a mere counterpart to articulated volume.” Paul Zucker, *Town and Square*, London – New York 1970, 19.

³ „St Peter’s Square in Rome. St. Mark’s Square in Venice, and the Place Vendome in Paris are as generally known and admired as are Leonardo da Vinci’s *Mona Lisa*, Michelangelo’s *Moses*, and Rembrandt’s *Night watch*. These squares are undoubtedly as much „art” as any painting, sculpture, or individual work of architecture. The unique relationship between the open area of the square, the surrounding buildings, and the sky above creates a genuine emotional experience comparable to the impact of any other work of art. Paul Zucker, *Town and Square*, London – New York 1970, 1.

közösségével, nem pedig csoportjával rendelkezünk. A tér fizikai és pszichológiai funkciója nem függ a nagyságától. A tér a városkép összefüggésében a megállás pszichológiai helye, a gyülekezés és az emberek humanizálódásának helye a kapcsolatteremtésen keresztül, a tér menedéket nyújt a közlekedés veszélyeitől és megszabadulást az utcahálózatokon való sietés feszültsége alól is. A tér cél, a tér a szükségletek és vágyak megvalósításának helye. Ezen túlmenően a tér nem csak saját területén irányítja az élet folyamatát, hanem a körülvevő utcákban is, a tér már akkor megmutatkozik, mielőtt még betettük volna a lábunkat.

Ma a városokban gyakran bukkanunk olyan terekre, amelyek nem egyebek üres területeknél. A művészileg releváns terek sokkal többek az ürességnél, megszerkezett területet képeznek, a terek története pedig a területnek mint a műalkotás tárgyának a történetét jelenti. A térnek nem kell zártnak lennie, hogy jelenségét műalkotásként éljük meg, sokkal fontosabb, hogy a tervezőnek a tér kialakításával sikerüljön megfelelő irányba terelni a képzeletünket.

A terek kétféle módon keletkeztek: vagy fokozatosan jöttek létre a fontosabb utak kereszteződésénél, a templom vagy más jelentős épület bejárata előtti területként, vagy tervezték őket. A hellenisztikus korban a terek többsége tervezve volt. A terek tervezése a rómaiak idején is folytatódott, majd a reneszánsz és a késő barokk idején csúcsosodott ki. Leon Battista Alberti és Leonardo de Vinci idején ugyanolyan figyelmet fordítottak a városkép és a terek kialakítására, mint az egyedi műépítészeti alkotások elkészítésére. A terek kialakítása a 17. és a 18. században érte el a csúcspontját. Itália és Franciaország különösen megfelelt az effajta területek létrehozásának. Ezekben az országokban – Spanyolországtól és Görögországtól vagy más országoktól eltérően – a közélet olyan szintre emelkedett, amely megkövetelte az ilyenfajta területek létrejöttét. A tér fejlődéséhez nem volt elegendő tehát csak a tervezési akarat és az éghajlati viszonyok, az egyik legfontosabb előfeltétel az életmód volt, ami Olaszországban és Franciaországban lehetővé tette, hogy az utca és a tér a közösségi aktivitások természetes helyévé váljon.

A tér mindenekelőtt a város élő szervezetének a része és mint ilyen, sohasem befejezett. A többi műalkotástól, képtől és szobortól eltérően – amelyek a végleges megformálás után nem változnak többé, csak az idő nyomja rájuk a bélyegét – a tér folyamatosan változik, alkotórészei: az épületek, a szökőkutak, a zöldövezet, az urbánus fölszereltség újulnak és változásnak vannak kitéve. A tér az élő szervezethez hasonló.

A tér két módon változhat: fizikailag – a régi építmények lebontásával és újak emelésével – és pszichikailag, amikor valójában a térhez való viszonyunk változik meg. Minden generáció a maga módján éli meg városát és a teret. Erről a különböző útirajzírók, költők, és írók szövegeinek olvasása által bizonyosodhatunk meg, akik ugyanazt a helyet teljesen eltérő módon írják le.

A klasszicizmus idején fokozatosan elenyészik a háromdimenziós tudat, hogy majd a kubisták alkotásaiban bukkanjon fel újra. A 19. században a térrendezésen csak szobrok állítása, virágültetés értődött, a térviszonyok vizsgálata nélkül. Bárhog is létezett a tér a különböző időszakokban, mindig három alkotóelemből tevődött össze: a vízszintes területből, a környező épületekből és a fölötte levő égből. Mindhárom elem variálható, illetve az első két elem variálásával különböző hatást kelthetünk az utolsó elem formáját illetően, amely végtelen, de amely mégis a végesség egy meghatározott formájával rendelkezik. Azokon a tereken, ahol magas, tornyos épületek találhatóak, az ég sokkal magasabbnak tűnik, mint az alacsony építményekkel körbevett tereken. Mégis, a térérzetet illetően a fókusz a döntő jelentőségű. Az emberi szem nyugalmi állapotban 60 fokos szögben érzékeli a területet vízszintes irányban, függőleges irányban pedig mindössze 27 fokban. A megfigyelő ösztönösen addig a távolságig megy, amely lehetővé teszi számára a megfigyelt objektum e látószög alatti áttekinthetőségét. Ha ettől eltekintünk, minden vita az ideális arányokról, formatervezésről, kompozícióról tárgytalanná válik.⁴

Paul Zucker Város és tér c. könyvében öt csoportba osztályozza a tereket:

- zárt tér
- tér uralkodó épülettel
- központi tér
- kis terek csoportjából álló tér
- amorf tér.

Sok olyan teret találunk mégis, amely e csoportok közül kettőbe vagy háromba is sorolható: lehet zárt tér uralkodó templom- vagy városháza-épülettel, lehet központi tér kisebb terekkel összekötve stb.

A tereket funkcióik alapján is csoportosíthatjuk. Erről ír Camillo Sitte *Művészi városalakítás* c. könyvében.⁵ A régi görögöknél az agóra volt az a hely, ahol a közgyűléseket és a városi tanácsüléseket tartották, szemben volt a piac, az antik város másik főtere. A görög szentélyek előtt szintén összegyűlt a vallási szertartásokon részt vevő tömeg. A római közterületeket Vitruviusnak *Az építészetéről* írt tíz könyve alapján ismerhetjük meg. A görög terekről szólva Vitruvius kifejti, hogy Rómában a tereket nem lehet a göröghöz hasonló módon alakítani, mert az ősoktól átvett szokás szerint a fórumokon gladiátorküzdelmeket rendeznek. A tér így egyfajta színház is volt. A fórumba torkolló utcák nem bontották meg e terület zártságát. A fórum körül főként középületek álltak. A tér díszítőelemei – a szobrok és az emlékművek – úgy voltak elhelyezve, hogy a tér közepe üres maradjon, ezáltal ezek az elemek áttekinthetővé váltak, és a tér közepe is szabad maradt a közélet számára.

⁴ Paul Zucker, *Town and Square (Város és tér)*, London–New York 1970. 7.

⁵ Camillo Sitte, *Umetničko oblikovanje grada (Művészi városalakítás)*, Beograd 1967. 1–10.

A középkorban az egyházi hatalom különválasztódott a világi hatalomtól, mégpedig az antik időkben ismeretlen módon, és egy különleges tértípus alakult ki – a templomtér, ill. piazza del duomo. Ezen a téren a templomon kívül rendszerint ott található a keresztelőkápolna (baptisterium), a harangtorony és a püspöki palota. Effajta teret példáz a firenzei Piazza del Duomo. Habár ez a tér alig tűnik többnek a székesegyház körüli szélesebb átjárónál, és nincs egy pontja sem, ahonnét a Santa Maria del Fiore székesegyház teljes egészében áttekinthető lenne, ez a hatalmas építészeti tömeg nem nyomasztó, inkább felemelő, a biztonság hatását keltve. Ezt az érzést élhetjük át a környező szűk utcákban sétálva, amikor időről időre valamelyik utcából megpillantjuk Brunelleschi lenyűgöző kupoláját. Az egyedüli építmények, amelyek a térről nézve teljes egészében áttekinthetőek, Giotto harangtornya és a keresztelőkápolna. Ez a két építmény áttekinthető méretével, azonos színeivel és a fehér, zöld és rózsaszín apró díszítő köelemekkel hozzánk közelíti a beláthatatlan székesegyházat is.

A templomtéren kívül az olasz városokban létezett még a világi főtér is, a piazza della Signoria. Itt található a hercegi rezidencia és a többi, általában gazdagon díszített főúri palota.

A firenzei Signoria a hajdani Firenzei Köztársaság szíve volt, és a tér még ma is őrzi a város politikai centrumának jellegét. Az effajta típusú tereken található a valamikor a gonosztevők büntetésére szolgáló loggia. Ma a firenzei Signoria téri loggia kiállító terület, ahol jó néhány jelentős szobor található, pl. Cellini bronz Perseus szobra – kezében medúzafejet tartva – vagy Giambologna *Szabin nők elrablása* (a loggiában csak a másolat van, míg az eredeti az Akadémia galériájában van elhelyezve). A tér központjának közelében található a Savonarola kivégzését és máglyahalálát jelölő porfirró lap. Ezen a téren döntöttek tehát Firenze jövőjéről, és itt büntették meg a politikai ellenfeleket. A Vecchio palota bejárata előtt van Michelangelo híres Dávid-szobrának a másolata (az eredeti szintén az Akadémia kiállítótermében található). Ezt a szobrot Michelangelo Savonarola megbuktatása után készítette a firenzei szabadság példázataként.

A firenzei Piazza della Republica a kereskedők gyülekezőhelyeként Firenze gazdasági életének volt a központja, máig megvan a loggia, ahol az ügyleteikben csődbe jutottak nyerték el büntetésüket. A városi tanácsház rendszerint a piactéren található, itt gyakran szökőkutat, ill. úgynevezett piaci kutat helyeztek el.

Akad még sok példa különleges terekre, amelyek funkciójuk alapján nem kell, hogy megegyezzenek az előbb említett típusokkal. Egyes terek vegyes funkciójúak, mások elvesztették eredeti funkcióikat és újakat nyertek, ismét mások pedig – ami talán a legszomorúbb sorsot jelenti rájuk nézve – közlekedési hurokká vagy parkolóhellyé váltak. De bármilyenek is, a terek ma is a város lelkét képezik, és tőlünk függ, hogy ez a lélek parkolóterülete lesz avagy a viharos közélet központja.

Fordította: SINKOVITS PÉTER